

ÌṢÒRÒ ÌṢÀMÚLÒ ÈKA-ÈDÈ NÍNÚ EWÌ ÀPILÈKỌ YORÙBÁ: EWÌ ŞÓBÒWÁLÉ ŞÓWÁNDÉ BÍ ÀPẸẸẸ

Ayòḍélé Solomon OYÈWÁLÉ

Department of Linguistics, African & Asian Studies

University of Lagos, Àkòkà, Lagos.

+2348034227233 / asoyewale@unilag.edu.ng

DOI : <https://doi.org/10.5281/zenodo.20775993>

Àṣamò

Gégé bí iṣe àwọn ònkowé àti akéwì iṣàájú tí fihàn, èdè Yorùbá àjùmòlò ló gbajúgbajà tí ọ̀pòlọ̀pọ̀ akéwì Yorùbá fí maa n kọ ewì wọn láti ibèrèpèpè. Àmọ́, bí ọ̀wọ̀ àwọn akéwì kan láti ilẹ̀ Ègbá tí ẹ̀ lo ẹ̀ka-èdè wọn ní ọ̀nà tó rẹ̀wà fún kíkọ ewì pẹ̀lú ogbọn àtínúṣẹ̀dà jẹ́ ohun iwúrí tó yàtò nínú ewì àpilẹ̀kọ Yorùbá. Bí iḡbà tí ènìyàn n fèdè fọ́ nì àgbékalẹ̀ ewì àwọn akéwì àpilẹ̀kọ ilẹ̀ Ègbá yìi láti kà fún àwọn tí kí í bá ẹ̀ ọ̀mọ́ bíbí, tàbí eni tó dàgbà ní ilẹ̀ Ègbá tó sì lẹ́tí èdè. Iyapa lórí ilànà tí ó yẹ láti tẹ̀lẹ̀ fún kíkọ ewì tó farapẹ́ “*Ifèdèfọ́*” tún jẹ́yọ́ nínú àṣàyàn ewì àpilẹ̀kọ àwọn akéwì Yorùbá, ilẹ̀ Ègbá bí: Şóbòwálé Şówándé (Şóbò Aróbíodu), Şómújì, Oyèşilẹ̀ Kẹ́ríbo àti bẹ̀e bẹ̀e lọ. Sùgbón, àṣàyàn ewì àpilẹ̀kọ Şóbòwálé Şówándé tí a mò sí (Şóbò Aróbíodu) tí Olátúnjì (1979) tẹ́ jáde nì a yẹ wo nínú pépa yìi. Ohun pàtò tó jẹ́ àfojúsùn wa nínú pépa yìi nì àgbéyèwò iḡbènde àti idàgbàsókè ewì àpilẹ̀kọ láwùjọ Yorùbá nípa àmúlò ẹ̀ka-èdè Ègbá àti àwọn àbùdà iyàtò tó hànde nínú ewì àpilẹ̀kọ rẹ́ tó farasin fún kíkà yó ẹ̀ ní itumọ́ dé ààyè kan. Lóòtò nì àyípadà nì dé bá ewì àpilẹ̀kọ ní ilẹ̀ Yorùbá, nípa àwọn kókó-òrò àti àwọn ọ̀rò àfidàşà iḡbàlódé tó n jẹ́yọ́ lóṭunlótun àti látigbàdégba, àmọ́ a kò tún tí í rí àwọn akéwì iḡbàlódé Yorùbá tó şedá ewì tàbí şàmúlò ẹ̀ka-èdè Yorùbá miiran láti fẹ̀wà ẹ̀ka-èdè Yorùbá dára bí eni-ń-fèdè-fọ́ bí àwọn akéwì àpilẹ̀kọ ilẹ̀ Ègbá. Tíòrì èdè-ajémádúúgbò (Nativism) nì àtẹ̀gùn tí a lò fún títumọ́ àwọn wúnrèn ẹ̀ka-èdè Ègbá tó takókó nínú àṣàyàn ewì Şóbò tí a lò. Nípa àkíyèsí, àlàyè àti itúpàlẹ̀ àṣàyàn ewì tí a gbéyèwò, a wòye pé, àmúlò ẹ̀ka-èdè Yorùbá fún kíkọ ewì àpilẹ̀kọ lẹ́ şokunfa idàgbàsókè àwọn ẹ̀ka-èdè. Bákaan náà, ó tún lẹ́ ran gbígbọ́ èdè abíníbí àti kíkà ewì àpilẹ̀kọ pẹ̀lú ẹ̀ka-èdè geerege fún àwọn ọ̀mọ́dé. Síwájú sí í, ó tún lẹ́ dènà ewu tó rò mò kí àwọn ẹ̀ka-èdè Yorùbá kú àkúrun nípa bí ọ̀wọ̀ àwọn àgbàlagbà tó gbọ́, tó sì n sọ wọn tí wọn n papòdà láti iḡbàdégba láíşí akítìyan fífí irúfẹ́ ẹ̀ka-èdè bẹ̀e lé àwọn ọ̀mọ́ lówó fún itẹ̀síwájú.

Kókó Ọ̀rò: Yorùbá Àjùmòlò, Èka-èdè Ègbá, Şóbò Aróbíodu, “*Ifèdèfọ́*,” Èwà Èdè, Akéwì Iḡbàlódé

1. Ifààrà

A lẹ́ topa oríşun ifaràhàn èdè-kò-yèdè sí ilẹ̀-ìsọ́ Bábélì níbí tí Olódùmarè tí da èdè wọn rú láti dẹkun imúşẹ́ èròngbà kíkọ́ ilẹ̀ kan àjúlẹ́-òrun. Èyí tó bí àyípadà sí ẹ̀ka-èdè láti ara èdè àjùmòlò wọn. Itan àtẹ̀nudénu Yorùbá fí idí rẹ́ múlẹ́ pé Ilẹ̀-Ifẹ́ nì orírun ibi tí iran Yorùbá tí ẹ̀ wá, (wo Johnson, 1921). Itan-iwáşẹ́ Yorùbá yìi kan náà tún jẹ́ kó yé wa pé, ifónká àti itànkálẹ̀ àwọn ọ̀mọ́ aládé Odùduwà ló fa sàbàbí oríşun bí èdè Yorùbá tí ẹ̀ pẹ̀ka bí tóró-fón-kálẹ́ lóníí. Ipò tí èdè Yorùbá wà láàárò-ọ̀jọ́, ohun tó yí í padà dì igi ẹ̀lẹ́ka èdè, imúpadà bọ́ sípò wọn, àti ọ̀jọ́-iwájú wọn jẹ́ ohun tí ó jẹ́ àwọn onímọ́ èdà-èdè Yorùbá lógún lówólówó. Ilàkàkà àwọn onímọ́ lórí idàgbàsókè èdè Yorùbá ló mú kí Awóbùlúyì (2017) fọ̀nrere pé, “èdè Yorùbá kò gbòdò kú”. Àpẹ́júwe McGregor (2009:158) tó pé ní (speech community àti regional varitaon) nípa àwùjọ́ elédè àti ẹ̀lẹ́kajẹ́ka ẹ̀ rẹ́gí pẹ̀lú èdè Yorùbá. Ó şàlàyè pé:

A speech community is a coherent group of people who share the same language or languages and more or less the same norms of language use...No language with a reasonable number of speakers spread over a relatively wide territory will have a completely homogenous the grammar and lexicon, and differences in pronunciation, words or grammar are likely to be associated with different regions. Such variation is called **dialectal variation**; varieties of a language with their own peculiarities of grammar, phonology, phonetics, or lexicon and associated with geographical regions are **dialects**.

Àwùjọ elédè jẹ àgbàríjọpọ àwọn èniyàn kan tí wọn ẹ alábàápìn èdè kan tàbí àfarajọ àwọn èdè kan tó ní àbùdá ilò-èdè kan náà...Kò sí èdè kan tí ọwọ àwọn èniyàn kan n sọ ọ wà ní agbègbè tó gbòrò kan tí yóò ní gírámà àti àkà-òrò adógbà kan náà, àti iyàtò nínú ọrọ pípè, ẹyọ ọrọ tàbí gírámà ẹẹ ẹ kí ó ní ẹ pẹlú oríṣíríṣi agbègbè. Irú àbùdá aṣẹyàtò bá yí ní à n pè ní **èdà ẹka-èdè**; oríṣíríṣi èdè pẹlú ohun tó fa iyàsọtò nípa gírámà, fonólójì, fónètíkì, tàbí àkà-òrò, tó rọ mọ agbègbè ní wọn jẹ **ẹka-èdè**.

Bí ó tilẹ jẹ pé ibáṣepọ tímótímọ n bẹ láàrin àwọn èniyàn nípa ètò ọrọ-àjẹ, ìṣelú ẹsìn àti bèẹ bèẹ ọ, síbẹ, ilò-èdè, pàápàá, ẹka-èdè jẹ àbùdá aṣẹyàtò kan gbòógì bí àbùdá ìdánimọ fún àwọn èniyàn kòòkan. Àkíyèsí wà pé ẹbùn iyebíye, imọ abíníbí, imísí, ọgbón àtínúdá àti imọ ẹrọ ló n sọkúnfà ewi kíkẹ, kíkọ àti kíkà, jẹ ní gbogbo ẹyà kòòkan ní agbáyé lóde-oní. Lilo ẹka-èdè fún ewi kíkọ wà fún itójú, àkòsilẹ, ìṣelọjọ tàbí ifipamọ àwọn èrọjà oníyebíye inú ẹka-èdè Yorùbá kòòkan fún irántí, itàn tàbí imúlò lójọ iwájú ní ilé-ẹkọ. Èyí ló mú kí á dábaá fún àwọn ìgbésẹ tó lè ẹ iránlọwọ fún ọjọ-ọla ewi àpilẹkọ àti imúgbòrò ewi àti ẹka-èdè láwùjọ Yorùbá.

1.1. Ẹka-Èdè àti Àmúlò Tí Ọrọ Èdè-ajémádùúgbò fún Itúpalẹ Ewì Sòbò Aróbíodu

Tí Ọrọ Èdè-ajémádùúgbò (Nativism) tùmọ sí pé àbímọ ní èdè fún ọmọdé pẹlú àbùdá àdámọ láti kó èdè ní àkóyege fún ìrónilágbára imọ èdè tó ti inú ọpọlọ èniyàn wá. Gbajúgbajà onímọ èdà-èdè, Noam Chomsky, jẹ ọgúná gbòngbò tí a mọ mọ tí Ọrọ Nativism. Àwíjare rẹ ní pé ọpọlọ èniyàn ní èrọjà fún àbùdá ìkònilédè sodo sí. Ó fi kún àríwísí rẹ pé “Language Acquisition Device (LAD)” tó ní ẹ pẹlú gírámà agbáyé jẹ orisun gbogbo èdè ọmọniyàn, (Chomsky, 1965, 1972). Chomsky wòye pé àbímọ ní imọ òfin tó de gírámà èdè jẹ fún àwọn ọmọdé èyí tó tùmọ sí pé pẹlú ìrírí fẹ́fẹ́fẹ́, ọmọ yóò lè gbọ, sọ tàbí kó èdè láilàágùn jinnà. Onímọ yí fi ìdí èrò rẹ múlẹ pé ọkòòkan èdè àmúlò ní agbáyé ló ní òfin gírámà kan náà tó dè wọn tó wà ní inú ọpọlọ ọmọ èyí tó sàpẹjúwe bí “gírámà gbogbògbò”. Chomsky (1959) Chomsky, fẹnu ọrọ jóná pé, èdè maa n dàgbà ní ibámu pẹlú àwùjọ tó bá fojú ọmọ mọ irúfẹ èdè bèẹ. Èyí wá tùmọ sí pé ọrìṣà tí a kò bá fi lẹ ọmọ lówọ yóò parun ní láiròtẹlẹ. Kò sí àkókún, ìdánílẹ̀kọ, tàbí ifikànnpá mú kí èdè tó maa dàgbà. Lára àwọn àríwísí Chomsky (1959) tó gbajúgbajà jùlọ nìwònyí:

- (i) Èdà èniyàn ní ìṣedá tó ní èdè.
- (ii) Àwọn ọmọdé lè yára kó èdè kíákíá láilàágùn pẹlú itónisónà kékeré.
- (iii) Gbogbo ọmọ tó n kó èdè ní wọn maa n la ilàna kan náà àti ìgbésẹ kan náà kojá.

Ó jẹ ohun tí àwọn onímọ fẹnukò lé lórí pé àwọn ọmọ wéwé, nípa àbùdá àti ìṣedá wọn, lè gbọ èdè kòòkan tí wọn bá n sọ ní àyíkà wọn. Kódà láti inú oyún ní ìrìn-àjò èdè gbígbọ ti bèrẹ, (DeCasper & Spence, 1986; Ghio, Cara & Tettamanti, 2021; Moon, Lagercrantz & Kuhl, 2013). Ní àfikún, ní kété lẹyìn ibímọ ní ọmọ tí a bá fojú rẹ mọ èdè àkókúntẹni tí lè gbọ èdè titun tó yàtò gédégédé sí tirẹ, bí èdè tó jọ mọ lilo àmì ní Améríkà (American Sign Language) (Krentz & Corina, 2008; Stone, Petitto & Bosworth, 2018).

Àríwísí lórí èrò àti ojú àmúwayé Chomsky pé gírámà káriáyé ló dúró bí òtè tàbí ilàna fún kíkò gbogbo èdè sàjèjì. Àbájáde isẹ̀ iwádíí Evans àti Levinson (2009) lórí ọ̀fintótó nípa ẹ̀ka-èdè àgbáyé fihàn pé kò sí ẹ̀rì àrígbámú pé àbùdá kan nàà tó so kíkò èdè papò ní àgbáyé. Eyí tùmò sí pé èrò isẹ́bí (basic assumption) nípa gírámà káriáyé (universal grammar) ni pé gbogbo èdè ló yẹ kí wón ní isòrí yí. A ẹ̀ àmúlò tíòrì yí nítorí pé ó ẹ̀ àfòmò ọ̀rò lórí èdè àgbáyé àti èyí tí a lè pé ní èdè-àdúgbò. Tíòrì èdè-ajẹmádùúgbò (Nativism) tún ẹ̀ ẹ̀kúnrẹ̀rẹ̀ àlàyé lórí ilàna pàtàkì nípa bí ọ̀mòdé ẹ̀ lè kò èdè, yàlà èdè àjùmòlò tàbí ẹ̀ka-èdè láìsì ìnira.

Ohun aṣẹ̀rànwò-ise fún akéwì tí a fi isẹ̀-ona rẹ̀ ẹ̀ àwòta ni pé láti kékeré ló ti kò, tí ó sì gbò ẹ̀ka-èdè Ègbá dunjúdunjú, èyí tí ó ló fún kíkò ewì àpilẹ̀kọ̀ rẹ̀. Lónà miiran, níwòn igbà tí kò ti sí ọ̀fin káriáyé lórí ọ̀fin tó de gírámà èdè, a lè tàn-mò-òn pé kò sí èdè tí a kò le ló láti kọ̀ ewì, iwé tàbí àpilẹ̀kọ̀ fún àmúlò tàbí iwúlò ojó-iwájú.¹ Lára àwọn onímò tí wón ti sísẹ̀ takuntakun lórí èdè ni: Babalọ́lá (1974), Awóbùlúyì (1990), Bámgbósé (1992), Adétugbò (1987), Adébòwálé & Adélékè (2021), àti bẹ̀e bẹ̀e lọ.

1.2. Iwòye Àwọn Onímò àti Akéwì nípa Ewì àti Èdè Ewì

Ewì alohùn ti wà lówùjọ̀ Yorùbá àti ilẹ̀ Adúláwò lápapọ̀ saájú dídé àwọn aláwò funfun (wo Ajíkòbí, 2005:31). Èdè ewì, yàlà ewì alohùn tàbí àpilẹ̀kọ̀ tayọ̀ èdè àfẹ̀nuso tó rọ̀gbòkú lẹ̀ ilò-èdè ojoojúmọ̀ inú àwùjọ̀. Ilò-èdè ewì (poetic diction), ló ẹ̀kúnfà idí abájọ̀ adùn èdè ewì, ẹ̀yà ewì (poetic type) àti gbígbọ̀pọ̀n tàbí ifèdèsọ̀nà èdè ewì bí awo erin èyí tó máa n pé fún fifi ojú inú yàwòrán àkóónú ewì fún àwọn òhàwòran tàbí òhàkàwé. Ó yẹ fún wa láti mò pé bí ewì àti èdè àmúlò rẹ̀ ti ní ohun tó gbódò ló, ló bí idí ti a fi lẹ̀ gbàralé pàtàkì oyè itumò agúnrẹ̀ge tó bá yẹ. Títèlẹ̀ ọ̀fin kíkò ewì ní ilàna onílàjìlà pẹ̀lú nònba ní ilà márùn-ún márùn-ún sí ara wọn jẹ̀ àbùdá fún kíkò ewì àpilẹ̀kọ̀ láti mò ibi pàtò itọ́kasí nínú isẹ̀ itúpalẹ̀.

Oríṣíríṣi orúkọ̀ ni àwọn onímò fún wúnrèn Gẹ̀ẹ̀sì tí a mò sí “*poetry*.” Ọ̀pádòtun (1976: vii) pé é ni “àròfò.” Bí Olúránkínṣé (1987: v) ti pé é ni “ewì” ló tún pé é ní “àròfò.” Íṣòlá (1981:1) ni a lè pé ní “*Onílàjì Akẹ̀sán*” tó fi ika tó ọ̀ pé “bá a pé é ní ewì tàbí àròfò, kò sí èyí tí kò tònà níbẹ̀”. Ọ̀kan pàtàkì lára àbùdá, tó jinlẹ̀ tó sì kẹ̀nú, ni ilò-èdè tó rẹ̀wà jẹ̀ fún akéwì. Akitiyan tàbí ọ̀pò lórí imédèlò lónà àtínúṣẹ̀dá nínú isẹ̀-ona ajẹmẹ̀wì kíkẹ̀ tàbí kíkò báyii jẹ̀ àbùdá àdámò tó ya ewì sòtò sí isòrí lítíresẹ̀ yòókù. Àlàyé nípa iwòye àwọn onímò yí fún wa ní irètí àti idánílójú nípa ojó-iwájú ewì. Sùgbón ó tún fún wa ní idí láti máa ẹ̀ àgbéyèwò èdè ewì lóòrèkóòrè. Èyí jẹ̀ ọ̀kan lára ohun tó gún wa ní kẹ̀sẹ̀ inú, láti yan ewì àpilẹ̀kọ̀ Sóbò Aróbíodu láaàyo, gégé bí àkíyèsì àti itọ̀wò èdè àrà nínú ewì àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá.

1.3. Itàn Sókí Nípa Sóbò Aróbíodu: Akéwì Àpilẹ̀kọ̀ ilẹ̀ Ègbá

Kò sí lájọ̀, àjọ̀ kò kún ni ọ̀rò Sóbò Aróbíodu, bí a bá n sòrò nípa ewì àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá. Ọ̀mọ̀ bíbí ilẹ̀ Ègbá ni, Itòkù ni baba tó bí i lómọ̀. Bí Olóḍumàrè bá ti fi èdè rọ̀ ènìyàn lórùn, kò sí àrà tí kò le fi orin, ewì tàbí isẹ̀-ona dá lówùjọ̀. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé Olátúnjì (1979) ti ẹ̀ isẹ̀ takuntakun lórí ewì Sóbò Aróbíodu, àmò ní iwòye tiwa àbùtán, àwòtúnwò ni isẹ̀ akọ̀ni akòwe-akéwì Yorùbá yí. Oḍún 1885 ni Olátúnjì (1979) fi ojú inú wò pé wón bí Sóbò Aróbíodu. Kì í ẹ̀ pé kò sí àkọ̀sílẹ̀ ojó-ibí ní àsìkò tí wón bí Sóbò Aróbíodu sùgbón ó ẹ̀ ẹ̀ kí irú àkọ̀sílẹ̀ bẹ̀e ti sọ̀nù nípa ogun àjàkúakátá ilẹ̀ Yorùbá tó wọ̀pọ̀ ní ayé àtíjọ̀ tàbí fún idí miiran. Sóbò Aróbíodu jẹ̀ akéwì ní àkókò tí àṣà ọ̀lájú iwé kíkà bẹ̀rẹ̀ sí ní gbilẹ̀ bí ọ̀wàrà ojò ní ilẹ̀ Yorùbá.

Gégé bí akéwì alóyínlòhùn àtí àpilẹ̀kọ, ojú tó ilẹ̀, ojú tó oko ni isẹ̀lẹ̀ inú àwùjọ fún Sòbò Aróbíodu. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àjogúnba ni ewi fún Sòbò Aróbíodu, ó mú akitiyan ohun tí a lè pé ní àwòkòṣe, èyí tó mú un di akòṣémòṣe ní ibáádà. Gégé bí àwọn akẹgbẹ̀ rẹ̀ bí: Ògújì, Sómújì, àtí bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ, ohun orin Orò Àrùngbẹ̀ ti ilẹ̀ Ègbá ni Sòbò Aróbíodu yàn láàyò fún kíkẹ̀ àtí kíkọ ewi rẹ̀. Olátúnjì (1979:12) fi idí èyí múlẹ̀, “Gbogbo àròfọ̀ yìí, èdè Ègbá ló fi kọ̀ wọn.” Kókó kan pàtàkì tí ó jẹ̀ wá lógún nínú àpilẹ̀kọ̀ yìí ni pé àwọn èniyàn máa pakítímólẹ̀ máa ṣe àmúlò ẹ̀ka-èdè láti kọ̀ ewi àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá. Olátúnjì (1979:12-13) náà ti fi àríwísí yìí síwájú:

Èkọ̀ tí a lè rí kọ̀ láraa rẹ̀ ni pé, ibáà jẹ̀ èdè Ìjẹ̀bú, Ègbá, tàbí Ègbádò, Ifẹ̀, Ìjẹ̀sà tàbí Èkìtì, àní èyà èdè tí a mò pé ó rọ̀ wá lórùn láti fi sọ̀ èrò ọ̀kàn-an wa, ẹ̀ jẹ̀ kí á kọ̀ ọ̀ sílẹ̀. Lójọ̀ iwájú, gbogbo àkòṣilẹ̀ náà yóò di ohun tí akẹ̀kọ̀ yóò máa wá... Èni tí kò lè sọ̀ Yorùbá Ọ̀yọ̀ tàbí èyà Yorùbá èyí tí a n kọ̀ sínú iwé, kí ó gbiyànjú láti kọ̀wé ní èdè tó mò. Nípa bẹ̀ẹ̀ yóò lè sọ̀ èrò rẹ̀ ní yékéyékẹ̀ pẹ̀lú iròrùn.

Nínú àyọ̀lò yìí, Olátúnjì (1979) kò tilẹ̀ pón ọ̀n ni dandan kí àkòṣilẹ̀ jẹ̀ ewi, ohun tó fúnka mò ni kíkọ̀ nńkan sílẹ̀ ní èdè tí ẹ̀nikòòkan bá ti mò láti fi de èdè mólẹ̀ fún àmúlò ọ̀jọ̀-iwájú àwùjọ̀. Irú ipeníjà tó rọ̀ mò ẹ̀ka-èdè kíkọ̀, síṣọ̀ àtí kíkọ̀ sílẹ̀ lè bí èròngbà láti pakítímólẹ̀ kí àyípadà àtí idàgbàsókè tí kò lẹgbẹ̀ lè dé bá èdè Yorùbá lápapọ̀. Bí èdè síṣọ̀ lẹ̀nu ti ṣe pàtàkì, bẹ̀ẹ̀ náà ni àmúlò èdè ṣe pàtàkì ní kíkọ̀ sílẹ̀.

1.4. Ìwòye Àwọn Onímò àtí Akéwì nípa Èdè Ewì

Nínú gbogbo ikónilédè àṣà tàbí ẹ̀sin, yálá gégé bí ẹ̀kọ̀-ilé tàbí ẹ̀kọ̀-ìwé, kò sí ẹ̀nikẹ̀ni nínú àwọn aṣaájú onímò tó tọ̀ka sí pàtàkì àmúlò ẹ̀ka-èdè fún isẹ̀-ọ̀nà alawòmọ̀ lítírẹ̀ṣọ̀. Ìgbà àkókó nìyí tí èrò yìí sọ̀ sí mi lókàn pé síṣe àmúlò ẹ̀ka-èdè fún kíkọ̀ ewi ṣe pàtàkì fún àwọn akéwì ìgbàlódé àtí fún ìgbádùn àwọn akẹ̀kọ̀ tó dàńgájíá nípa gbígbọ̀ àtí síṣọ̀ ẹ̀ka-èdè Yorùbá. Ní ibámu pẹ̀lú èrò yìí, àmúlò ẹ̀ka-èdè nínú àkòṣilẹ̀ àwọn isẹ̀-ọ̀nà alawòmọ̀ lítírẹ̀ṣọ̀ àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá yóò jẹ̀ ohun àtínúdá ọ̀tun. Bákan náà ni yóò mú àwọn wúnrèn inú àkà-òrò èdè Yorùbá kẹ̀nú, tí yó sọ̀ gbòrò sí i. Ó ṣe pàtàkì láti ṣe àfòmọ̀ ọ̀rọ̀ pé lílo ẹ̀ka-èdè kò ní àbùkù kan bẹ̀ẹ̀ ni kí í ṣe ọ̀pín gbígbẹ̀ ìgbádùn ajeméwà jáde nínú isẹ̀-ọ̀nà, àmọ̀, ó jẹ̀ itónisọ̀nà sí ọ̀pín; èyí tí ṣe Yorùbá àjùmòlò. Bí ọ̀mọ̀ bá sì ti bá ipèlẹ̀ iya rẹ̀ nílẹ̀, kò ní ṣi aṣọ̀ dá. Ewi àpilẹ̀kọ̀ Sòbò Aróbíodu, Sómújì, Ògújì àtí bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ, láti ibẹ̀rẹ̀pẹ̀pẹ̀ jẹ̀ ipilẹ̀ rere, àwòkòṣe àtí àwòta fún kíkọ̀ ewi àpilẹ̀kọ̀ Yorùbá pẹ̀lú ẹ̀ka-èdè tó jìire. Bákan náà, àkójopọ̀ ewi àpilẹ̀kọ̀ kan tí àkólẹ̀ rẹ̀ n jẹ̀ “*Musings in Verse*” jẹ̀ àpẹ̀rẹ̀ àrítókasi níbi tí àwọn akéwì ti ṣe isẹ̀ takuntakun nípa síṣe àmúlò èdè Yorùbá, Igbo àtí Gẹ̀ẹ̀sì àtí Chinese tí wón fi kọ̀ ewi mètáléláàdòrùn-ún. Médùbì (2020: iv) tilẹ̀ fẹ̀nu ọ̀rò jóná pé:

The title of this anthology is experimental. It is a marriage of cultures on the altar of Poetry. The next phase will be a conglomeration of many more Nigerian languages to grace the blissful stable. This piece throws light on “unity in diversity”. It also reiterates the dictum of poetry being a treasure house of culture.

Àkólẹ̀ àkójopọ̀ ewi yìí jẹ̀ àpẹ̀rẹ̀ àṣedánrawò. Ìgbeyàwó àṣa níbi pẹ̀pẹ̀ ewi ló jẹ̀. Èyí tí a ó tè jáde lẹ̀yìn àkókó irú rẹ̀ yóò jẹ̀ àpapọ̀ ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ èdè orílẹ̀-èdè Nàìjíríà láti rí imúdúró ajeméwà. Itọ̀wò yìí ṣàfihàn “isòkan tó wá nínú onírúúrú.” Ó tún fi idí ilò èdè-ewi múlẹ̀ gégé bí ilẹ̀ isúra àṣà.

Médùbì (2020) jẹ̀ kó yé wa pé bí ewi ti gbajúgbajá láwùjọ̀ tó náà ni kò yẹ̀ kí ẹ̀ka-èdè fún kíkọ̀ rẹ̀ jẹ̀ ohun àjòjì tàbí àkòtì láwùjọ̀. Bí a kò ṣe ní bá èdè kankan pín yà tàbí sọ̀ wón di akúretẹ̀ jẹ̀ ohun kan gbòógì tó fúnka mò. Idí nìyí tó fi sọ̀ gbangba pé ààyè yóò wá fún oríṣíríṣi èdè orílẹ̀-èdè Nàìjíríà láti tè pẹ̀pẹ̀ imò ewi àpilẹ̀kọ̀ nípa lílo ẹ̀ka-èdè wón nínú ewi tó n tún n pèlẹ̀ láti gbé jáde.

2. Àmúlò Èdè Ègbá: Àpẹẹrẹ Ifèdèfò nínú Ewì Àpilẹ̀kọ Yorùbá

Èdè tó wù kí ònkòwé tàbí akéwì lè ló, ohun tó ẹ́ kókó ni kí ẹ́-ona aláwòmọ́ lítírẹ̀şò, lábẹ́ imísí, kún ojú ọ̀sùnwon nínú igbélẹ̀won àwon onímọ́, lámẹ́étọ́ àti àwon akékọ́ tó n ẹ́ àmúlò won. Íwé kíkọ́ kí í ẹ́ ohun àgírákọ́, ó gbọ́dọ́ rìn sí ènìyàn lára, kí ó múnì káká bí abiyamọ́ tó n rọ́bí. Bí ó tilẹ́ jẹ́ pé ifẹ́ inú tàbí èrò àtọkànwá ló n gún àwon akéwì ní kẹ́sẹ́ inú láti kòwé-kéwì, síbẹ́, lílo ohùn orin Àrùngbẹ́ jẹ́ àfojúsùn fún won láti ẹ́ nípa ẹ́şẹ́lẹ́ àwujọ́ lásíkọ́ tiwon. Níní èbùn ewì kíkẹ́ ló bí kíkọ́ ewì fún Sóbọ́ Aróbíodu. Sóbọ́ fí ojú inú wo àwon ẹ́şẹ́lẹ́ igbà èwè rẹ́, èyí sì jẹ́ iránwọ́ fún un lórí bó tí jáfáfáfá sí nínú ewì kíkọ́ pẹ̀lú ẹ́ka-èdè Ègbá. Àwon ohun àfojúrì, tó yí akéwì yí ká tún ẹ́ pàtàkì láti ta akéwì jí gégé bí Íşòlá (2012: iv-v) tí wòye: “Kí ọ̀rìşà gun ònkòwé kọ́já kí ọ̀rìşà àkúnlẹ̀bọ́ kan gunni. Ídì ní pé bí ọ̀rìşà àkúnlẹ̀bọ́ tí ẹ́ n tí àwon kan, tí n ẹ́şẹ́rì ogbón àti imọ́ ẹ́şàré sí won nínú bẹ́ẹ́ ní ọ̀rìşà imísí, ẹ́şẹ́lẹ́ àti owó n şokùnfà àwon ewì ọ̀de-òní. A tilẹ́ rí àwon akéwì kan tó sọ pé imísí ohùn, èdè àti kókó-ọ̀rọ́ ní ó sọ won di akéwì lóde ọ̀ní”. Ko sí ànìàní pé, ewì kíkẹ́ tàbí kíkọ́, farapẹ́ “ifèdèfò”. Ídì ní pé, akéwì ló mọ́ ohun tó di légbínrìn-légbínrìn sínú ewì tó n ké tàbí kọ́. Vernon (1970:61) náà wòye ọ̀rọ́ yí, ó sì là á mọ̀lẹ́ báyií:

It would be inexcusable to discuss my own way of writing poetry unless I were able to relate this to a wider view of the problems which poets attempt to solve when they sit down at a desk or table to write, or walk around composing their poems in their own experiences as the general rule... Yet the writing of poetry is an activity which makes certain demands of attention on the poet and which requires that he should have qualifications of ear, vision, imagination, memory and so on. He should be able to think in images, he should have as great a mastery of language as a painter has over his palette, even if the range of his language be very limited.

Kò lẹ́tọ́ lati ẹ́ atótónu lórí ọ̀nà ẹ́şowọ́-kọ́-ewì tẹ́mì àyàfí tí mo bá lẹ́ şafiwéra rẹ́ pẹ̀lú ẹ́şòro tí àwon akéwì miiran fẹ́ yanjú nígbà tí won bá jókòó níbi àga tàbí tàbí láti kọ́ ewì, tàbí tí won n rìn-lọ́-rìn-bọ́ tí won n tinúşẹ́dá ewì tiwon láti inú irírí gégé bí ilàná gbogbogbò... Síbẹ́ kíkọ́ ewì jẹ́ akitiyan tó pé fún ifokànsí láti ọ̀dọ́ akéwì tó gbọ́dọ́ ní àbùdà etígboḡ, àfojúsùn, ifojú-inú-yàwòrán, irántí àti bẹ́ẹ́ bẹ́ẹ́ lọ.

A lẹ́ sọ gbangba pé bí àşà àti ẹ́şe agbẹ̀gbẹ́ tàbí àdúgbò tí akéwì bá dàgbà sí tí rí náà ní yó tọ́ka àbùdà àti ojú iwòye akéwì nínú imédèlò, àgbékalẹ́ ọ̀rọ́, àti kókó-ọ̀rọ́ tó fẹ́ fí pàròkò sí àwujọ́. Èyí kò tùmọ́ sí pé iyapa nípa fífí ojú ọ̀tun pẹ̀lú imọ́ ẹ́jínlẹ́-èrò (philosophy) wo ẹ́şẹ́lẹ́ inú àwujọ́ tirẹ́ tàbí tí ilẹ́ ọ̀kẹ̀rẹ́ kò ní wáyé nínú àgbékalẹ́ akéwì. Dídàgbà nínú igbẹ̀wìkalẹ́ láifí tí èyàmèyà, èşin, èya ọ̀kúnrin tàbí obínrin ẹ́ tàbí fí ọ̀jọ́ ẹ́nikan gbinkà ní ohun tí Vernon (1970) fónrere rẹ́ nínú àyọ̀lò ọ̀kẹ́ yí. Irú ilàná àilódiwon lórí gbígbẹ̀wìkalẹ́ yí ní àwon akéwì ibèrèpèpẹ́ ilẹ́ Ègbá gùnlẹ́ nípa lílo ẹ́ka-èdè. Ilẹ́ Ègbá ní a tí bí Sóbọ́ Aróbíodu, bẹ́ẹ́ ní kò dájú pé ó ní ànfààní láti jáde şíşẹ́ káàkiri tayo ilẹ́ Ègbá ní igbà ayé rẹ́. Bí a bá tilẹ́ sọ pé àwon ènìyàn ilẹ́ Ègbá ló dojú ewì rẹ́ kọ́ tààràtáára, ní ibámu pẹ̀lú àwon kókó-ọ̀rọ́ tó jẹyọ́, a kò jayọ́ pa.

2.1. Àpẹẹrẹ Ilò-Èdè Ègbá nínú Ewì Àpilẹ̀kọ Sóbọ́ Aróbíodu

Bí a bá n sọ́rọ́ nípa ilò-èdè Ègbá nínú ewì àpilẹ̀kọ Yorùbá, Sóbọ́ Aróbíodu jẹ́ ọ̀kan pàtàkì lára àwon akéwì tí a lẹ́ topa rẹ́ sí. Sóbọ́ Aróbíodu jẹ́wọ́ omọ́ ọ̀kọ́, ó sì lo èbùn àtinúdà tí Olódùmarẹ́ fí jínkí rẹ́ láti dàbírá pẹ̀lú ẹ́ka-èdè Ègbá. Àwon àşàyàn ewì akéwì yí tí a şàmúlò şàfihàn iwà “arúfin” tó máa n jẹyọ́ nínú ewì àpilẹ̀kọ́ èyí tó fún akéwì ní ànfààní itẹ́fẹ́-inú akéwì` (poetic license) lórùn. Nípa fífí ara rẹ́ hàn, gégé bí akéwì, Sóbọ́ Aróbíodu şàláyé ipilẹ́ ewì kíkẹ́ rẹ́:

Dede eni mọ mi
 Mọ baba mi pe o nẹ'arofọ;
 Ba mi L'adùbù, Ofànràn,
 Oba Ládùbù
 Omọ ojà gbá obirin l'ogun,
 Baba mi tori oyè o re Ibini
 Oba re Ibini, oba ko r'oyè jẹ,
 Şehinwa aşehinbọ,
 Baba mi nfí 'gba bu oyè 'bu jẹ (1908:84)

A ẹ àkíyèsí pé ịṣòkan wà láàrin bí akéwì ẹ ń rán ẹka-èdè Ègbá nínú àyọlò òkè yìí àti a'ríwísí Chomsky (1972) pé àbímọ ni èdè kíkọ àti síso rẹ jẹ fún omọdé. Àwọn ọrọ méjì tó pakasọ nínú àyọlò yìí ni: “dede” tó tùmọ sí “gbogbo.” Bákan náà, ni ó wọpọ láti máa pe “ewì” ní “àròfọ” láàrin àwọn Ègbá. Èni tó sọ Gẹẹ́sì nílẹ̀ àna ni ọrọ wíwá ìtumọ̀ agúnrége fún ewì, yálà alohùn tàbí àpilẹ̀kọ, ká má tó sọ fífí ẹka-èdè bí Ègbá, Ìjẹ̀bù, Ègbádò, Àwòrí, Ìlájẹ̀ àti bèẹ̀ bèẹ̀ lọ kọ ewì. Èrí máa jẹ mi nìsọ ilànà imédèlò Sóbò pẹ̀lú tíọ̀rí èdè ajemádùúgbò. Sóbò Aróbíodu tún sọrọ lóri àbùdá idánimọ̀ fún àwọn Ajíhínrere àti òjísẹ̀ Olórun ibèrèpèpè, Ó wọye pé:

Èdumare ko 'şe igberaga afi iwa irele:-
 Alufa Ake wo sọsi ó p'apá mọra, ó rìn l'irele:
 Omode Imaro wo sọsi ó tapá kaka,
 Dede won re ndi kólà bi eni d'igi,
 Nwon a rìn wònriwòn!
 Bi keferi nwọle Ogboni lọ tẹrutẹru,
 Iwo oligabagbo, Jesu re o ntọ re o ntapá kakai? (1906:38)

Bí a bá fí ojú inú wo àkókò tí Sóbò Aróbíodu kọ ewì rẹ, ó súnmọ̀ ịgbà tí ihínrere ịgbàgbọ̀ sẹ̀sẹ̀ wo àwùjọ̀ Yorúbá tí iná ịgbàgbọ̀ sí n jó geerege lókàn àwọn tó tẹwọ̀ gbà ẹ̀sìn omọlẹ̀yìn Jẹ̀sù. Akéwì fí iyàtò hàn láàrin iwà ịgbéraga tó wọpọ̀ láàrin àwọn ọ̀dọ̀ àti àwọn àgbàlagbà. Akéwì ẹ̀ àpẹ̀júwe iwà ịgbéraga àti irẹ̀lẹ̀ tó jẹyọ̀ láàrin àwọn òjísẹ̀ Olórun àti àwọn ọ̀dọ̀ ịgbàani. Akéwì gbé ipèdè bí “otútù” àwọn ịṣẹ̀lẹ̀ ojọ̀ ikeyin ẹ̀ mú àwọn onígbàgbọ̀ bó ẹ̀ farahàn nínú àyọlò yìí. Sóbò Aróbíodu pe àkíyèsí àwọn ọ̀dọ̀ sí bí ịsesí onígbàgbọ̀ ẹ̀ yẹ kó rí. Lára ipèdè tó jẹ ọkàn irẹ̀lẹ̀ ni “papá mọra” tó tùmọ̀ sí pípa apá eni mọra tàbí àyà. Ìtumọ̀ rẹ̀ gẹ́gẹ́ bí àkànlò èdè ni ìwárirì.

Tíọ̀rí èdè ajemádùúgbò pẹ̀lú àríwísí Evans & Levin (2009) fí idí rẹ̀ múlẹ̀ pé ohun tí wúnrèn kan jẹ nínú ẹka-èdè kan lẹ̀ yàtò gédégédé nínú ẹka-èdè miiran. “Omọdé Ìmàrò” jẹ ọ̀nà tí akéwì gbà dà àwọn ọ̀dọ̀ tó jẹ onígbàgbọ̀ ilẹ̀ Ègbá pè. Àwọn oníṣẹ̀sẹ̀ àti ẹ̀lẹ̀sìn àbáláyẹ̀ ayé àtijọ̀ kò fí bèẹ̀ ka àwọn Adúláwọ̀ tó jẹ omọlẹ̀yìn Jẹ̀sù kún láyẹ̀ àtijọ̀. Tíọ̀rí èdè ajemádùúgbò jẹ kó yé wa pé, inú ọpọ̀lọ omọdé ni irónilágbára imọ̀ èdè wà. Nítorí náà, pípè tí akéwì pe àwọn onígbàgbọ̀ omọlẹ̀yìn Jẹ̀sù ní “Omọdé Ìmàrò” jẹ ọ̀nà ịṣàátá àwọn onígbàgbọ̀ èyí tí akéwì gbónjú bá. Bí ẹka-èdè Ègbá tí Sóbò Aróbíodu lò tí farasin diẹ̀ yìí, ó gbé ewà èdè yìí jade. Kí èdè dún bí ewì, kò sì dún orin ní ibámu pẹ̀lú bí àwọn elédè tí ń sọ ọ̀, láìsì àmúlùmólà ní ewà àti agbára èdè láwùjọ̀ ẹ́dà. Èyí ni àyípadà tí Sóbò Aróbíodu mú bá ikòni rẹ̀ lóri pé, ohun gbogobo wà lówọ̀ Olódùmarè:

Enyin Kiriyo Egba, ẹ ko gbo'hun mi na?
 Boji enia nf'ise la, ma ti f'ise pere, boji t'ona yẹn.
 Ẹ dẹ bi mi lẹbi ipotişe?
 B'enia n'agbara t'Efọn, b'o n'ipa j'Erin,
 B'Edumare ko b agba ajò-o nlo 'ra rẹ dānu. (1917:1)

Şóbò Aróbíodu fi èrò-òkàn rè múlẹ̀ pé, “iṣẹ̀ kó lowó”. Nípa àtínúṣẹ̀dá, akéwì ṣàfihàn àbùdá àbímọ̀ ẹ̀ka-èdè Ègbá, ní ibámu pẹ̀lú tíòrì èdè àjemádúúgbò, láti tọ́ka sí bí a ṣe lè lò ẹ̀ka-èdè kòòkan fún idàgbàsókè àti igbèrú iṣẹ̀-ọ̀nà àti èdè tìkáararẹ̀. Ó tún hànḁ pé ohun èlò tó níye lórí nì èdè, èdè àjùmòlò tàbí ẹ̀ka-èdè jẹ́ láwùjọ̀ èdá. “Kiriyo” jẹ́ odidi ọ̀rọ̀ idánimọ̀ fún àwọn onígbagbọ̀ ọ̀mọ̀lẹ̀yìn Jẹ́sù. Ìpílẹ̀ ọ̀rọ̀ yìi jẹ́ ohun tí a lè topa pé orisun rè sí “Creole,” ọ̀rọ̀-àyálò láti inú èdè Gẹ̀ẹ̀sì. Ó jẹ́ èdè tí a sẹ̀dá láti ara àpapọ̀ èdè méjì ọ̀tọ̀tọ̀. Ó tún jẹ́ ọ̀rọ̀ tó farapẹ̀ ipẹ̀gàn-alápẹ̀júwe ọ̀wọ̀ àwọn ènìyàn kan tí wọn jẹ́ àpapọ̀ ẹ̀yà Yúróòpù àti Adúláwọ̀ nípa ẹ̀sìn ilẹ̀ òkèèrè.² Ìdàkejì rè nì pípẹ̀ àwọn ẹ̀lẹ̀sìn àbáláyé nì “Kẹ̀fẹ̀rì”. Lílò tí Şóbò Aróbíodu lò ó láti pe àkíyèsì àwọn onígbagbọ̀ ilẹ̀ Ègbá igbà náa dúró bí àmì idánimọ̀ ẹ̀yí tó túmọ̀ sí pé ọ̀rọ̀ yìi tí wà láti igbà pípẹ̀. Ọ̀kan pàtàkì lára ilàna tíòrì àjemádúúgbò nì gbígbo èdè mǐràn tó wà ní àrọ̀wọ̀tó tàbí àyíká ẹ̀nì.

Akéwì kò lo ẹ̀ka-èdè Ègbá nìkan, Yorùbá àjùmòlò tún jẹ́yọ̀ nínú ewì àpílẹ̀kọ̀ rè láilàágùn nípa ilàna tíòrì èdè àjemádúúgbò tó jẹ́ àbùdá àbímọ̀ fún un. Síwájú sí i, ibèèrè pèsijẹ́ tí akéwì tí lo ẹ̀ka-èdè Ègbá bèèrè nì “È dẹ̀ bi lebi ipoitṣe?” ẹ̀yí tó túmọ̀ sí, “È kò bi mi léèrè pé báwo ló ti jẹ́?” Lábẹ̀ imísì ohùn orin Orò Àrùngbè nì ẹ̀ka-èdè Ègbá, àkọtọ̀ ayé àtíjọ̀ Yorùbá pẹ̀lú imọ̀ mò-òn-kò-mò-òn-kà àti àtínúdá nì Şóbò Aróbíodu fi gbé ewì àpílẹ̀kọ̀ kalẹ̀. Kò yàni lẹ̀nu pé akéwì gbé iṣẹ̀-ọ̀nà aláwòmọ̀ lítirẹ̀ṣọ̀ rè kalẹ̀ pẹ̀lú ẹ̀ka-èdè Ègbá. Tíòrì èdè àjemádúúgbò fi idí rè múlẹ̀ pé kò sí ọ̀fín káriáyé tó de gírámà èdè bí àjùmòlò. Fún idí ẹ̀yí, àrà lé kenkà nì akitiyan Şóbò Aróbíodu bó ti ṣe lo ẹ̀ka-èdè Ègbá nínú ewì àpílẹ̀kọ̀ rè yìi. Ìyapa ikéwì-lẹ̀ka-èdè yìi ló jẹ́yọ̀ nínú ewì àpílẹ̀kọ̀ àwọn akéwì ibèrẹ̀pẹ̀pẹ̀ ilẹ̀ Ègbá tí wọn jẹ́ irọ̀ pẹ̀lú Şóbò Aróbíodu. Láti ara ìrírí, akéwì nì:

L’aseko yinkoi n’obinrin

Mo fuwa kan;

Mo b’enia mefa lo li Kemta,

Ikan ko ka;

.....

L’aseko yi mo wa l’ominira,

Mo fuwa kan;

Mo ti bá enai bi mefa lò k’ai da’ri mu

Nko jẹ taku. (1908:98-99)

Tíòrì èdè àjemádúúgbò fi idí rẹ̀múlẹ̀ pé àbímọ̀ nì imọ̀ ọ̀fín tó de gírámà èdè kòòkan jẹ́ fún àwọn ọ̀mọ̀dẹ̀. Kò di dandan gbòn kí ọ̀mọ̀dẹ̀ lẹ̀ sí ilẹ̀-ẹ̀kọ̀ kó tó di pé yó mò ilò-èdè àwùjọ̀ tí a ti bí í. A ṣàkíyèsì pé gbogbo ewì Şóbò Aróbíodu nì ẹ̀ka-èdè Ègbá tí jẹ́yọ̀ tó sì dunlẹ̀ bí ọ̀wàrà ọ̀jò. Bí irú ojúlówó ọ̀mọ̀ bíbí ilú Ègbá tó jẹ́ ẹ̀ka-èdè Yorùbá bá yí bá dàgbà sí ilú abínibí rè, kò sí kí ẹ̀ka-èdè rè má hànḁ nínú itàkurọ̀ṣọ̀ àti àkọ̀sílẹ̀ rè láti igbà dé igbà. Ibi orí dá nì sí là á gbé nì Şóbò Aróbíodu fi ewì ṣe pẹ̀lú àmúlò ẹ̀ka-èdè Ègbá nínú ewì àpílẹ̀kọ̀ rè. Ohun iròèdèlágbara àti àmúyangàn nì ẹ̀ka-èdè nì síso, kíkẹ̀ léwì tàbí fifi kọ̀ ewì jẹ́ fún Şóbò Aróbíodu, gégẹ̀ bí Chomsky (1965) tí ṣe àlàkalẹ̀ rè.

Fún idí ẹ̀yí, a lè ṣàpẹ̀júwe Şóbò Aróbíodu àti àwọn sàwáwù rè bí “olùfẹ̀-ilú àti ẹ̀ka-èdè-won.” Nínú àyọ̀lò òkè la tí rí àwọn wúnrèn ẹ̀ka-èdè Ègbá bí: “L’asẹ̀kò” tó túmọ̀ sí “l’asikò.” Bákan náà, a tún rí “kà” tó túmọ̀ sí “wí fún tàbí sọ fún.” Nínú olórí ẹ̀ka-èdè Yorùbá, “kà” túmọ̀ sí kí ẹ̀nì tó bá jẹ́ àjẹ̀ ro ohun gbogbo tó ti ṣe láti àtẹ̀yìn wá. Síwájú sí i, akéwì tún lo “fùwà” tó túmọ̀ sí “hùwà.” Yàtò sí pé Şóbò Aróbíodu fi ẹ̀ka-èdè Ègbá kọ̀ àwọn ewì rè pẹ̀lú àkọtọ̀ àtíjọ̀, kò tún lo àmì ohùn bó ti tọ̀, àti bó ṣe yẹ. Ẹ̀yí jẹ́ iṣòro tí àwọn tó yẹ kí wọn gbádùn kíkà ewì, yálá fún iṣẹ̀ akadá tàbí àkàgbádùn, rè lè dojú kọ̀. Şóbò Aróbíodu ṣe akọ̀sílẹ̀ iṣẹ̀lẹ̀ àyíká rè kan tó jẹ́ kàyéfi:

Mo ti rè, mo tún sèhìn dé- emi eni ìgba kan; Šòbò Aróbiòdu

Ojo kò t'ójó, ojú kò t'ójò.

Ojo kò t'ójó Egbe Onísowo w'a je ráisi l'Ake 'm'Ejì

Ijorèn kò dùn, dede oníle-lonà re oyin nle kiri

Líworiwo! Líjo yi, oyin fèrè ta Jinádù pa,

Liy'òna ~ijaiye: oyin lé won de Sòkòrì Let'enu odi Ijaiye (1906: 33-34)

A lè ní idánìlójú pé òye ohun tí Šòbò Aróbiòdu n sọ nínú àyọlò òkè yìi farsin dé ààyè kan. Ìdí ni pé àsomọ bí èwòn ni ewi, bí wúnrèn kan, àpólà tàbí gbólóhùn kan bá pakasọ tàbí le láti tú nípa pé ó jé èka-èdè, itumọ ohun tí akéwì ní lókàn lè farasin fún tòmódé-tàgbà, tàbí ònkàwé rẹ lápapọ. Tíòrì èdè ajemádùúgbó tún kìn èyí lèyìn pé àbùdá gbígbọ àti síso èdè kòòkan lè jọra tàbí yàtò láti agbègbè kan sí òmíràn, (Chomsky, 1972). Lára àwọn ọrọ tó ta kókó nínú ewi àpilẹkọ Šòbò Aróbiòdu nitorí pé wọn jé èka-èdè Ègbá niwọnyí: “Mo ti rè” èyí tùmọ sí “Mo ti lọ” “Ijorèn” tùmọ sí “Ijó yẹn, Ijó tí a n wí yìi,” ní olórí èka-èdèYorùbá. Èyí tó kẹyìn nínú àyọlò yìi ni: “Líworiwo,” èyí tùmọ sí “*ní ihòòhò ọmọluàbí*.” Ijọra wà nínú ilò ọrọ yìi bó ti ẹ jẹyọ nínú èka-èdè Ègbá àti èka-èdè Ifẹ. Šíṣe àwíyè itumọ nípa àwọn wúnrèn kan tó ta kókó nínú ewi Šòbò Aróbiòdu ẹ pàtàkì nitorí pé yóò jé ìrànlowọ aṣetumọ tí a mẹnù bà ṣaájú, fún ònkawé láti lè ka ewi akéwì rẹ ní àkàyé. Lónà míràn èwẹ, ipènjà ni fún àwọn òbí láti máa fi èdè abínibí kọ àwọn ọmọ wọn nitorí pé kò sí ẹnì tó mọ bí yó ti wúlò fún wọn lójó iwájú. Lórí akitiyan ṣíṣe àwárí itumọ fún àwọn ọgúnna gbòngbò onímọ tàbí àwọn ọjìnmì ònkòwé, Ross (1923:276) fi èyí hàn:

The Poetics, on the other hand, is among the most living of Aristotle's works, none of his works has attracted the attention of a more brilliant company of interpreters, and of none has the meaning been more keenly disputed. And if nothing of his had been left to us but this tiny fragment-on a subject, too, far removed from his main intrests-we should still recognize its author as one of the greatest of analytic thinkers.

Ìmọ ewi, ní idàkẹjì, wà lára àwọn iṣe Aristotle to wà ní títẹjádé. Kò sí ọkan nínú iṣe rẹ tó fanimọra bí èyí tó níye lórí láàrin àwọn atúmọ èdè, bèẹ sì ni kò sí èyí tí itumọ rẹ kún fún àríyànjìyàn. Bí kò bá wá ṣéku ohunkóhun nínú àwọn iṣe rẹ fún wa yàtò sí kókó-ọrọ lórí èrò kékéré, to jìnnà réré, sí ojúlówó iṣe rẹ-ó yẹ ká sì mọ rírí ònkòwé rẹ bí ọkan lára àwọn gbajúgbajà elèrò imọ ijìnlẹ tó n fi lààkàyè tú nnkan palẹ.

Nípa idúrówòye, àrògún, àti imísí ni Šòbò Aróbiòdu fi gbé èrò-ọkàn rẹ kálẹ lórí àwọn kókó-ọrọ tó n lò láwùjọ. Akéwì yìi wo sàkun bí nnkan ti n lọ nínú àwùjọ ní ìgba tirẹ pẹlú àbá fún ọnà àbáyọ sí iṣòro inú àwùjọ. Láti mọ idí rẹ tí èdè fi jé ọpọ iḡbàralé pàtàkì fún iwàlààyè èdà. Òye yìi yóò ràn wá lówọ láti mú kí èyà tàbí àwùjọ kòòkan mú èdè wọn lókùnkùndùn.

3. Àgbálogbábọ

Kò wọpọ láwùjọ Yorùbá, kí akéwì fi èka-èdè Yorùbá kọ ewi kí ilé-iṣe atẹwétà sì finúfíndọ tẹ ẹ jade láimọ bí ojú oja yó ti rí fún irú ewi àpilẹkọ bèẹ! Àmọ, iṣe-ọnà Šòbò Aróbiòdu tí a fi ẹ atẹgùn nínú àpilẹkọ yìi fi idí rẹ múlẹ pé òkùtá kò le dé bá iwé àpilẹkọ tí a fi èka-èdè kọ. A ẹ àfòmọ aláyé nípa pé iṣe akíkanjú ni ewi, yálà ní kíkẹ tàbí ní kíkọ. Bí ó tilẹ jẹ pé iṣe-ọnà aláwòmọ lítíresọ ni ewi, tí a tún mọ sí àròfọ pẹlú ojú tí àwọn onímọ fi wò ó, èdè olórí èka-èdè Yorùbá ni wọn fi kọ púpọ nínú ewi àpilẹkọ Yorùbá. Àmọ, àwọn akéwì àpilẹkọ Yorùbá kan ẹ bèbẹ nípa lílo èka-èdè Ègbá lónà tó wúni lórí láti kọ ewi wọn. Nínú àwọn èta hóró yìi ni a ti yan Šòbò Aróbiòdu láàyò láti ẹ atótónu lórí bí èka-èdè Ègbá ti ní “iṣòrò” itumọ nínú ewi àpilẹkọ Šòbò Aróbiòdu. Iṣòro mètá ni a kiyèsí pé ẹnì tó

bá n ka tàbí ẹ̀wì itúpalẹ̀ ewi àpilẹ̀kọ Sóbò Aróbíodu lẹ̀ dojúko: àkọtó àtíjọ, gbígbo tàbí kíkà ẹ̀ka-èdè Ẹ̀gbá tí akéwì ló ní àkáyé àtí inira níní ọ̀yẹ̀ ijínlẹ̀ àròkò tí akéwì n fí àwọn ewi rẹ̀ pa ní igbà ayé rẹ̀. Bí ẹ̀ka-èdè Ẹ̀gbá tí wá dà bí èyí tó nira láti gbó tó yí, a lẹ̀ lo ìmọ̀ Yorùbá àjùmòlò láti fí eéjì kún eéta, kí sì fí làákàyẹ̀ gbé àbùdá ijọra inú èdè méjéjì mọ̀ itumọ̀ ohun tí akéwì n pàátó pẹ̀lú ilàna tíòrì èdè ajẹma' dùúgbò tí a ló fí ẹ̀wì itúpalẹ̀ ewi akéwì yí.

A tún fí idí rẹ̀ múlẹ̀, ní ibámu pẹ̀lú ojúàmúwayé àwọn onímọ̀ pé, àparò kan kò ju ọ̀kan lọ ní èdè yòowù lágbàáyé jẹ̀ níwọn igbà tó bá tí jẹ̀ irinsẹ̀ itàkuròsọ lówùjọ ẹ̀dà. Nítorí nàà, gbogbo akitiyan tí àwọn onímọ̀ ẹ̀dà-èdè, ònkòwé àtí àwọn akéwì bá lẹ̀ sà láti má jẹ̀ kí iná èdè Yorùbá jọ àjórẹ̀yìn tàbí kú àkúrun ló ẹ̀wì pàtàkì fún idàgbàsókè àwùjọ àtí ojọ-ìwájú ìran káàárò-o-ò-jíire. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé ó lẹ̀ jẹ̀ igbésẹ̀ tó sàjẹ̀jì, a dàbàá pé igbìyànjú lórí fífí ẹ̀ka-èdè Yorùbá kọ ewi, èyí tí yó di títẹ̀ jade tún yẹ̀ kó wáyé ní sẹ̀ntiúrì kọkàndilógún, (21st Century) yí. Ohun tí a lérò pé ó lẹ̀ máa kọ àwọn akéwì igbálódé lóminú lórí kíkọ ewi fún títẹ̀jade àtí títà láti ọ̀wọ̀ ilẹ̀-ìsẹ̀ atẹ̀wétà ní láti rí irú ọ̀jà bẹ̀ẹ̀ tà; láidòkùtá. Ó ẹ̀wì pàtàkì láti mọ̀ pé ẹ̀bùn ewi kíkẹ̀, kíkọ, àtí kíkà níye lórí lópòlópò nítorí ipò tí ewi wà láàrin lítíresọ alohùn àtí àpilẹ̀kọ Yorùbá. Ohun àrà ọ̀tò ní ewi tí a bá fí ẹ̀ka-èdè Yorùbá tẹ̀ jade yó jẹ̀ lówùjọ akékọ̀, akadá, lámèyító àtí àwùjọ lápapọ̀, nísinsinyí àtí lójọ iwájú. Ta ló mọ̀ pé ewi àpilẹ̀kọ Sóbò Aróbíodu, tí a tẹ̀ jade ní sẹ̀ntiúrì kejídínlógún, pẹ̀lú ẹ̀ka-èdè Ẹ̀gbá yóò di “àgbéjọ̀ àgbéyèwò bí irùkẹ̀rẹ̀ ẹ̀sin lóníí?”

Ìtọ̀sẹ̀ Ọ̀rọ̀:

¹[https://socialsci.libretexts.org/Bookshelves/Early_Childhood_Education/Infant_and_Toddler_Care_and_Development_\(Taintor_and_LaMarr\)/12%3A_Theories_of_Language_Acquisition_Nativism](https://socialsci.libretexts.org/Bookshelves/Early_Childhood_Education/Infant_and_Toddler_Care_and_Development_(Taintor_and_LaMarr)/12%3A_Theories_of_Language_Acquisition_Nativism) (Accessed on 9/10/2023.)

² *The Chambers dictionary*, (2007). 10th Edition., Brookes, I (ed.), Edinburg: Chamber Harap Publishers.o.i, 356.

Ìwé Ìtókasi

Adébòwálẹ̀, O. (1999). “Lámèyító àtí Isẹ̀ Ònkòwé Alátínúdá.” In *Inquiry in African Languages and Literatures*. Adó-Èkitì: Faculty of Arts, Ondo State University, 22-30.

Adébòwálẹ̀, O. & Adélékẹ̀, D. (2021) (eds.). *Àkọtun èdè iperí Yorùbá*. Ìbàdàn: Graceville Publishers.

Adéníyí, H. & Ọ̀jọ̀, A (2005). *Ìlò èdè àtí ẹ̀dà-èdè Yorùbá*. Trenton: Africa World Press.

Adétugbò, A. (1987). “The Yoruba Language in Yoruba History. In *Sources of Yoruba History*, Bíòbákú, S.O (ed.). pp 176-204.”

Ajíkòbí, D (2005). *Verbal art: A promising mountain of gold*. Krafts Books Limited.

Awóbùlúyì, O (1990) (eds.) *Yorùbá metalangue (èdè-iperí Yorùbá) Vol. II*. Ìbàdàn: University press Limited.

Awóbùlúyì, O (2014). *Yorùbá Must Not Die*. Faculty Lecture. Ilé-Ifẹ̀: Ọ̀báfẹ̀mi Awólówò University, Faculty of Arts. 1- 27.

- Babalolá, A (1974). "Not Vernaculars *But* Languages!" An Inaugural Lecture Delivered at the University of Lagos, Lagos, Nigeria. 1- 42.
- Bamgboṣé, A (1992) (ed). *Yorùbá metalanguge (èdè-ìperí Yorùbá) Vol. I*. Ìbàdàn: University press Limited.
- Ìṣòlá, A. (1981). *Àfàimò àti àwọn àròfò mìíràn*. Ìbàdàn: university Press Limited in association with Oxford University Press.
- Ìṣòlá, A. (2012). *Òrìṣà wo ló ṣgun ònḱowé?* Ìbàdàn: DB Martoy Books.
- Johnson, S, (1921). *The history of the Yorùbá*. Lagos: CSS Books.
- Médùbí, D. (2020, ed.) *Musings in verse*. Ìbàdàn: Joytal Educational Services.
- McGregor, W, B. (2009). *Linguistics: An Introduction*. London: Continuum International Publishing Group.
- Olúrákinṣé, O. (1987). *Ìjì ayé*. Ìbàdàn: oníḃonòjé Press & book Industries (Nig.) Ltd.
- Olúmúyiwá, T. (1994). *Àwọn ẹka-èdè Yorùbá 1*. Àkúrẹ: Montem Paperbacks.
- Ọlátúnjì, O.O (1979). *Ṣóbọ Aróbíodu (Aláṣàrò Ọrọ)*. Ìbàdàn: Hennieman Educational Books (Nig.) Limited.
- Ọpádòtun, O (1976). *Àròfò Ọpádòtun*. Ìkejà: Longman.
- Ross, S. D (1923). *Aristotles*. London: Methuen & Co Ltd.
- Vernon, P.E (1970) (ed.). *Creativity*. New York: Penguin Books Ltd.